

double gender surnames of mixed group of the first declension and masculine antroponyms of mixed and soft group of genitive, dative and locative case of the second declension, genitive plural surnames of double gender of the first declension and masculine of the second declension, plural vocative of all surnames, instrumental case of all plural surnames, vocative masculine singular personal names of different declensions, nominative, accusative, vocative plural antroponyms of both genders ending with -ов, -ев (-ев), -ів (-їв), -ин (-їн) and others. The author also considers linked forms of the nominative, accusative and vocative cases used with numerals two and both, three, four and composed with the ending components two, three, four. The author accentuates contrastive features of word forms of homonymous appellatives, personal names, patronymics and surnames in the modern Ukrainian literary language.

Key words: morphological paradigm, elementary paradigmatic classes, paradigm, word form, flexion, surname, antroponym.

Світлана Ковтюх

ПАДЕЖНЫЕ СЛОВОФОРМЫ КАК РЕЛЕВАНТНЫЕ МАРКЕРЫ УКРАИНСКИХ ФАМИЛИЙ

В статье рассмотрены особенности системы словоизменения украинских фамилий с точки зрения морфологической парадигматики, в частности внимание сосредоточено на падежных формах этого подкласса антропонимов, выполняющих функцию релевантных маркеров. Это касается словоформ звательного падежа единственного числа фамилий общего рода смешанной группы I склонения и мужского рода смешанной и мягкой групп II склонения, родительного, дательного, предложного падежей единственного числа антропонимов мужского рода II склонения, родительного падежа множественного числа фамилий общего рода I склонения и мужского рода II склонения, винительного падежа множественного числа всех фамилий, творительного падежа единственного числа разносклоняемых имен собственных мужского рода, именительного, винительного, звательного падежей множественного числа разносклоняемых антропонимов обоих родов на -ов, -ев (-ев), -ів (-їв), -ин (-їн) и др. Рассмотрены связанные формы именительного, винительного и звательного падежей множественного числа в сочетании с числительными два (две), оба (обе), три, четыре и составных с конечными компонентами два (две), три, четыре. Акцентировано внимание на контрастивных чертах словоизменения омонимических апеллятивов, собственных имен лиц, отчеств и фамилий в современном украинском литературном языке.

Ключевые слова: морфологическая парадигматика, элементарные парадигматические классы, парадигма, словоизменение, падежная форма, словоформа, флексия, фамилия, антропоним.

УДК 81'367. 635

Наталія Куш
(Київ)

ЧАСТКА В СИСТЕМІ ДИСКУРСИВНИХ СЛІВ

Пропонована стаття є початковим етапом дослідження частки в системі дискурсивних слів. Зокрема проаналізовано еволюцію поглядів на частку з II пол. XX ст. до сьогодні, сформовано робоче визначення частки, схарактеризовано основні напрямки й підходи у трактуванні часток, виявлено вплив часток на дискурс.

Ключові слова: частка, дискурс, дискурсивні слова, функційна граматики, описова (традиційна) граматики.

Розв'язання сучасних лінгвістичних проблем наразі постало питанням першочерговим поряд із розбудовою Української держави. Мовні реалії сьогодення показали незадовільний стан справ, зокрема подальше становлення нашої країни неможливе без опанування рідної мови, вивчення глибинних процесів її історичного розвитку, усебічне дослідження сучасного її стану, перспективи розвитку. Основою будь-якої мови є її граматичний лад, струнка, логічно вибудована система, з чітким простеженням закономірностей її розвитку, винятками, порівняльно-історичними характеристиками тощо. Традиційна (описова) граматики української мови передбачає поділ усіх слів на самостійні (повнозначні) та службові (неповнозначні) частини мови. І ті й ті постійно перебувають у полі зору науковців, що є цілком закономірним і пояснюваним, оскільки мова знаходиться в постійному розвитку. Однак розширення (чи то звуження) розуміння «частини мови», їхній лексико-морфологічний і синтаксичний статус дають усі підстави констатувати нагальну актуальність переосмислення традиційного поділу слів на частини мови. Зокрема, без перебільшення важливим є обґрунтування теорії службовості з урахуванням новітніх методів вивчення окремих лінгвістичних явищ. Так, з-поміж усіх службових слів чи не найяскравішою щодо форми вираження, змісту (лексико-граматичного наповнення), стилістичного маркування тощо є частка, яка в сучасному мовному просторі набуває широкого вияву в усіх функційних стилях тією чи тією мірою.

Метою нашої розвідки є первинний аналіз частки як дискурсивного слова. Мета роботи передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) спираючись на наукові праці передусім вітчизняних лінгвістів 50-х рр. ХХ ст. до сьогодення, відстежити еволюцію наукової думки у розумінні частки; 2) дати робоче визначення частки як дискурсивного слова; 3) окреслити коло теоретичних і практичних завдань, пов'язаних із сучасним потрактуванням частки в українському мовознавстві.

Проблемам функціонування й осмислення часток, їхньої ролі в системі комунікації приділено багато уваги, аби робити певні, однак не остаточні, висновки, оскільки наразі не існує насамперед чіткого визначення частки як частини мови чи дискурсивного слова, чи-то взагалі й не слова, а морфеми. Не є остаточним їхній семантичний поділ, структурний (адже немає чітких критеріїв розмежування багатокомпонентних часток, які посідають дистанційну позицію в реченні). І це лише початковий перелік нерозв'язаних завдань, які стоять перед сучасною лінгвістикою.

Серед найяскравіших досліджень з питань вивчення часток є роботи А.П. Загнітка, Ф.С. Бацевича, М.О. Давиденко, С.О. Педченко тощо. Отож бодай спробуємо заналізувати з відповідними висновками щодо їхньої наукової значущості окремі з них.

Перші кроки у вивченні часток у відносно новий історичний період (50-ті рр. ХХ ст.) було зроблено Г.І. Чирвою. Робота містить визначення частки, стислий історичний огляд терміну «частка» і його тлумачення на різних історичних етапах. Крім цього, автор виокремлює й розмежовує ознаки часток – морфологічні й синтаксичні, подає їхню семантичну класифікацію, стилістичні функції, приділяє значну увагу явищам переходу інших частин мови до розряду часток і навпаки – переходу часток до інших частин мови. Отож названий науковий твір є одним із початкових, але досить ґрунтовних вітчизняних досліджень у царині описової (традиційної) граматики вивчення часток [11].

Еволюцією у розумінні частки радянського часу є робота К.С.Симонової, де за мету було взято аналіз розвитку функцій модальних часток від періоду спільнослов'янської мовної єдності до сучасного їхнього стану в українській мові, разом із діалектними виявами. Джерельною базою послужив широкий спектр різностильової літератури від найдавніших писемних джерел до радянської класики й матеріалів з діалектології, що, безумовно, розширює й поглиблює об'єктивність дослідження й достовірність отриманих результатів. Так, автор пропонує новаторський на той час підхід у трактуванні часток не лише як лексико-граматичного класу службових частин мови, але і як одиниць, що впливають у процесі комунікації на вираження категорії модальності цілого речення. Також авторка

з'ясувала структуру модальних часток, їхнє походження, способи творення, модально-експресивне та стилістичне маркування [10].

Розпрацюванням 70-х рр. минулого століття в галузі часток є робота Н.Г. Озерової, яка містить традиційний підхід до вивчення цих мовних одиниць. Зокрема автор подає порівняльно-зіставний аналіз способів заперечення в російській і українській мовах – частка *не*, яка є «своєрідним формальним показником заперечення речення незалежно від місця вживання її в реченні і незалежність до будь-якого його члена» [8, с. 42], що загалом підтверджує теорію нероздільного дослідження часток у дискурсі (очевидно, саме частки й перетворюють текст на дискурс, урізноманітнюють його, «оживлюють»). Отож авторка, без уживання термінів «дискурс», «функційна граматики» закладає підвалини сучасного розуміння частки. Окремо досліджено природу часток *ні*, *ані* як основного засобу вираження заперечення, так і додаткового підсилювача заперечення, вираженого іншими словами. Робота вправно ілюстрована прикладами української літератури з кінця XIX ст. до радянського періоду включно.

Період незалежності позначено вивченням часток у роботі Л.В. Бондаренко. Праця зорієнтована на склад та комунікативні особливості часток. Слідом за І.Р. Вихованцем, частки потрактовано як аналітичні синтаксичні морфеми. Загалом автор обстоює традиційний підхід на частки як службові слова, які беруть активну участь при актуальному членуванні речення-висловлення (тема / рема); окрему увагу приділено явищам переходу як самостійних, так і службових слів до складу вторинних часток.

Безумовним досягненням сучасної функційно-комунікативної граматики є праця Ф.С. Бацевича, присвячена вивченню часток як дискурсивних слів. За твердженням автора, у сучасній українській мові функціює понад двохсот часток. На підтвердження цієї тези Словник часток А.П. Загнітка подає опис 144 часток (189 одиниць з урахуванням варіантів) [3]. Науковець витлумачує частки як формально незмінні аналітичні синтаксичні морфеми, що виступають у функції передачі різноманітних комунікативних смислів висловлень (мовленнєвих актів), мовленнєвих жанрів, дискурсів (текстів) [1]. Також подано й розтлумачено концептуальні підходи до вивчення часток на синхронному й діяхронному зрізі. У межах синхронного виокремлено традиційний підхід, функційно-семантичний, комунікативний, зіставний, перекладознавчий з обґрунтуванням сучасного стану вивчення й перспектив дослідження. Автором сформовано класифікаційні параметри часток, взаємозв'язок часток і модальності, вплив часток на зміст висловлення тощо.

Без перебільшення найактивнішу наукову позицію щодо вивчення службових одиниць загалом та часток зокрема займає А.П. Загнітко, завдяки якому українська лінгвістика збагатилася Словником часток й низкою високофахових розвідок з теорії службовості. А.П. Загнітко, не заперечуючи напрацювань описової граматики, прокладає шлях функційно-комунікативній граматиці, і в цьому напрямку було багато зроблено щодо вивчення природи часток як дискурсивних слів. Так, автором визначено «перелік диференційних ознак часток у системі службових елементів» [4, с. 158], встановлено класифікаційні й кваліфікаційні ознаки частки, закономірності її лексикографічного опрацювання. Крім цього, А.П. Загнітко теоретично обґрунтував поділ слів на частини мови крізь призму «теорії дискурсу, мовленнєвих жанрів» [4, с. 160], зокрема йдеться про власне-частки й частки-висловлення, їхню роль у системі синтаксеми, словосполучення, речення, тексту; визначено основні функції часток, з-поміж них – дискурсивно-системотвірні, ситуативно-дискурсивні виявності (морфологічна, морфосинтаксична, семантична, дериваційна) [4, с. 163]; окреслено семантичні і структурні типи часток з урахуванням особливостей «міжрівнєвих мовних переходів і посилення тенденцій однофункційності таких елементів» [4, с. 165]. Автор урахує напрацювання у розумінні частки «з концептуальним розмежуванням широкого та вузького погляду на її природу» [4, с. 166]; порівняно частки з граматичними морфемами, з одного боку, і модальними словами, з іншого. Слідом за В.В. Виноградовим, А.П. Загнітко, за семантикою розрізняє вісім розрядів часток як частини мови, додаючи частки-суфікси і частки-префікси [4, с. 167]. Водночас

автор ставить низку питань на кожному етапі вивчення часток, як-от: статус елементів типу *де-, будь-, небудь-, -сь, казна-* та ін. як словотворчих; статус часток за роллю у слові і реченні як модальних; статус часток загалом чи то як слова, чи то як аналітичної синтаксичної морфеми, чи то як мовленнєвої одиниці, що має суто синтаксичне призначення; функційне навантаження окремих часток, їхня роль у формуванні комунікативних типів речення за метою висловлення; комунікативна функція часток в актуальному членуванні речення; статус частки в реченні як семантичної зв'язки рівнозначних членів речення тощо, що автоматично робить перспективним дослідження частки.

Водночас існує низка досліджень, спрямованих на розв'язання інших лінгвістичних завдань, однак безпосередньо пов'язаних із визначенням статусу часток, зокрема йдеться про вивчення модальності на рівні висловлення. Саме ці праці сприяють глибшому розумінню природи часток, їхнього смислового навантаження. Так, не можна оминати своєю увагою роботу С.В. Мясоєдової, яка зосереджена на взаємодії лексики й граматики, що комплексно формують зміст висловлення. Йдеться передовсім про спонукальні, питальні, заперечні частки, які впливають на вираження категорії спонукання [7].

Одночасно з названою працею постала робота О.П. Куш, зорієнтована на аналіз нечленованих речень (так званих еквівалентів речень) крізь призму модальних часток, які виступають як нечленовані речення зі стверджувальною семантикою, типу: *Так, Авжеж, Аякже, Та вже ж, Отож-бо* та інші; заперечною модальністю: *Ні* [6]. Разом з тим, за В.В.Виноградовим, авторка стверджує, що модальне значення часток накладається на граматичний ґрунт речення, яке вже має модальне значення.

Очевидним на сьогодні є те, що сучасне дослідження часток повинно відбуватися у світлі вивчення дискурсу («живого тексту»). Так, слід виділити роботу Т.П. Матвійчук, присвячену науковому потрактуванню тексту, його ролі в комунікативній діяльності людини. Зокрема автором різноаспектно потлумачено поняття тексту й подано визначення дискурсу як процесу, пов'язаного з реальним творенням мовлення; заналізовано відмінності між текстом і дискурсом. Відтак дискурс у різних його стилістичних виявах стоїть на засадах лексико-граматичної і функційної природи часток. Водночас С.В. Гузенко скеровує свою увагу на синтаксис рекламного дискурсу. Робота містить витлумачення цього поняття в широкому й вузькому форматі, поєднуючи суто формальне й функційне трактування з урахуванням лінгвістичних напрацювань попередників [2].

Новітньою спробою осмислення дискурсу є монографія Н.В. Кондратенко, орієнтована на вивчення художнього дискурсу. Актуальним постає розмежування понять «текст» і «дискурс». Автор береться за історію дискурсу і в плані форми (запровадження цього терміну), і в плані змісту (смислового наповнення терміну); подано історично обґрунтоване визначення дискурсу, параметри розмежування тексту й дискурсу тощо. Отож названі праці є теоретичним фундаментом у сучасному розумінні дискурсу, а відтак – поступовою спробою осмислення часток як невід'ємної його складової [5].

Отже, сучасне потрактування частки як дискурсивного слова потребує переосмислення й суттєвого доповнення. Очевидно, говорити про частку як службову частину мови сьогодні не доводиться, оскільки змінився сам текст, у якому вона знаходить своє місце, лексико-граматичне пояснення, функційно-комунікативний вияв. Частка є невід'ємною складовою дискурсу, тому слід визначати частку як особливу аналітичну синтаксичну (дискурсивну) морфему, поруч з іншими дискурсивними компонентами висловлення, наприклад, модальними словами, які виконують схожі з частками функції. Отож постала необхідність узагальнення і систематизації накопичених знань про частки й ретельного їх опрацювання з опертям на сучасний дискурс як джерело їхньої реалізації в усіх стилях мови.

Перспективним, на нашу думку, є опис функційно-комунікативного вияву часток як дискурсивних слів у сучасних українськомовних текстах художнього, публіцистичного, наукового, конфесійного, епістолярного стилів з урахуванням усіх підстилів; нормативне / ненормативне вживання часток; перекладознавчий аспект тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. Частки української мови як дискурсивні слова : монографія / Ф. Бацевич. – Львів: ПАІС, 2014. – 288 с.
2. Гузенко С.В. Синтаксис рекламного дискурсу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філолог. наук : 10.02.01 / С.В.Гузенко. – К., 2010. – 20 с.
3. Загнітко А.П. Словник часток : матеріали і статті : науково-навчальне видання / Анатолій Загнітко, Анна Каратаєва. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – 382 с.
4. Загнітко А.П. Теорія граматики і тексту : монографія. – Донецьк : Видавництво «Ноулідж» (Донецьке відділення), 2014. – 480 с.
5. Кондратенко Н.В. Синтаксис українського модерністського і постмодерністського художнього дискурсу : монографія / За ред. К.Г. Городенської. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 328 с.
6. Куц О.П. Категорії ствердження і заперечення в українській мові (на матеріалі синтаксично нечленованих речень) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філолог. наук : 10.02.01 / О.П. Куц. – Дніпропетровськ, 2002. – 16 с.
7. Мясоедова С.В. Категорія спонування і її вираження в непрямих висловленнях сучасної української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філолог. наук : 10.02.01 / С.В. Мясоедова. – Х., 2001. – 19 с.
8. Озерова Н.Г. Средства выражения отрицания в русском и украинском языках / Н.Г. Озерова. – К. : Наук. думка, 1978. – 116 с.
9. Педченко С.О. Семантика і функціонування модальних часток у сучасній українській літературній мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філолог. наук : 10.02.01 / С.О. Педченко. – Х., 2010. – 20 с.
10. Симонова Е.С. Формирование состава и развитие функций модальных частиц в украинском языке : автореф. дис. на соискание научной степени канд. филолог. наук : 10.02.02 / Е.С.Симонова. – К., 1982. – 28 с.
11. Чирва Г.И. Частицы в современном украинском языке : автор. диссертации на соискание научной степени канд. филолог. наук : 10.02.02 / Г.И. Чирва. – К., 1950. – 15 с.

Natalia Kushch

PARTICLE IN THE DISCURSIVE WORDS SYSTEM

The article presents the first stage of the study of particles in the system of discursive words. Specifically, it suggests the analysis of the evolution of views of the particles from the second part of the XX century to the present, specifies the formulated working definition of particle, describes the main directions and approaches in particles treatment, determines the effects of particles in discourse.

Key words: particle, discourse, discursive speech, functional grammar, narrative (traditional) grammar

Наталья Куш

ЧАСТИЦА В СИСТЕМЕ ДИСКУРСИВНЫХ СЛОВ

Предлагаемая статья является начальным этапом исследования частицы в системе дискурсивных слов. В частности проанализирована эволюция взглядов на частицу со II пол. XX ст. по сегодняшний день, сформировано рабочее определение частицы, охарактеризованы основные направления и подходы объяснения частиц, выявлено влияние частиц на дискурс.

Ключевые слова: частица, дискурс, дискурсивные слова, функциональная грамматика, описательная (традиционная) грамматика.